

Hodnotové orientace v naší společnosti

Jan Červenka

Od počátku roku 2004 se Centrum pro výzkum veřejného mínění SOU AV ČR zapojilo do spolupráce na výzkumném projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“, který finančně podporuje Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky a na jehož řešení se společně podílejí pracovníci Centra pro sociální a ekonomické strategie (CESES), které je výzkumným pracovištěm Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, a Sociologického ústavu AV ČR. Součástí uvedeného projektu jsou i některá dílčí šetření veřejného mínění realizovaná postupně v rámci kontinuálních výzkumů Naše společnost, jež CVVM provádí na reprezentativních souborech dotázaných zastupujících populaci České republiky ve věku od 15 let. V říjnu 2004 na této bázi proběhlo šetření¹, v němž respondenti kromě jiného odpovídali na několik otázek, které se týkaly jejich priorit a hodnotové orientace.

Nejprve byla všem respondentům položena otázka, která zkoumala jejich vlastní hierarchii jednotlivých sfér lidského života. Dotázaní obdrželi kartu se šesti vybranými oblastmi, které měli seřadit podle významu pro ně samotné.²

Tabulka 1: Umístění životních oblastí podle významu pro respondenta (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	neví	průměr
rodina	77,2	13,3	4,9	2,9	0,9	0,4	0,4	1,38
přátelé a známí	10,4	32,9	31,1	20,5	3,7	1,0	0,4	2,77
práce	8,7	38,3	24,9	19,9	4,7	1,9	1,6	2,79
volný čas	2,1	8,9	28,6	38,8	14,5	5,9	1,2	3,73
veřejná činnost, angažovanost, politika	0,6	2,4	3,7	10,6	52,1	25,7	4,9	4,98
náboženský život	0,8	4,1	6,2	5,4	19,1	59,2	5,2	5,27

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost, šetření 04-10.

Výsledky zachycené v tabulce 1, která ukazuje relativní četnosti jednotlivých umístění příslušných oblastí a celkový průměr umístění pro každou oblast, jasně vypovídají o tom, že z celkového pohledu zdaleka nejdůležitější sféru života představuje rodina. Tu na první místo postavily více než tři čtvrtiny dotázaných. Jinou než nejvyšší prioritu rodině přitom přisuzovali především lidé mladí, svobodní a bezdětní, častěji šlo o muže než ženy a poněkud nižší frekvence prvního místa se zde vyskytla rovněž u rozvedených a těch, kdo žijí ve své domácnosti sami.

Na druhém a třetím místě, prakticky bez rozdílu z hlediska celkového průměru získaných umístění a jen s nevelkými diferencemi, pokud jde o podíly v jednotlivých pořadích, skončili přátelé a známí společně s prací. Práci přitom relativně výše v průměru řadili kvalifikovaní dělníci (průměr 2,28), vysoce kvalifikovaní odborní nebo vedoucí pracovníci (2,39), nezaměstnaní (2,62), lidé ve věku 30 až 44 let (2,54) a 45 až 59 let (2,63). Výrazně nižší prioritu jí naopak přisuzovali studenti (3,42), respektive mladí lidé ve věku 15 až 19 let (3,47). Kromě toho má práce relativně větší význam pro muže (2,68) než ženy (2,90). Naopak přátele a známé kladou relativně výše mladí lidé ve věku 15 až 19 let (2,06) a v menší míře od 20 do 29 let (2,55), často studenti (2,11).

¹ Šetření probíhalo ve dnech od 11. do 18. října 2004. Dotazováno bylo celkem 1058 respondentů.

² Otázka: „Jaký význam pro Vás osobně mají sféry lidského života uvedené na následující kartě? Seřadte je prosím od 1 do 6, kdy 1 znamená nejvýznamnější. a) Přátelé a známí, b) veřejná činnost, angažovanost, politika, c) rodina, d) náboženský život, e) práce, f) volný čas.“

Na čtvrtém místě s poměrně výrazným odstupem za sférou práce skončila oblast volného času. Podobně, jako tomu bylo v případě přátel a známých, i tuto oblast stavěli v průměru výše mladí ve věku 15 až 19 let (3,15), respektive studenti (3,21). Relativně vyšší význam volnému času oproti jiným skupinám přisuzují i nekvalifikovaní dělníci (3,52) a nezaměstnaní (3,47).

Podstatně menší význam pak lidé přisuzují politice, kterou mezi první tři oblasti zařadilo jen 6,7 % dotázaných, což je dokonce méně než podíl respondentů, kteří na jedno z prvních třech míst zařadili oblast náboženského života (11,1 %). Přesto však z hlediska celkového průměru skončila sféra politiky a veřejného působení výše než oblast náboženství, protože to bylo mnohem častěji než ona řazeno na poslední místo (59,2 % oproti 25,7 %). Je samozřejmé, že sféra náboženství je mnohem důležitější pro respondenty věřící v Boha (4,06) než pro ateisty (5,75).

Analogickým způsobem jako hierarchie životních sfér z pohledu dotázaných v první otázce bylo dále v šetření zjišťováno i pořadí některých hodnot.³

Tabulka 2: Pořadí hodnot podle důležitosti pro respondenta (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	neví	průměr
pravda	26,8	18,4	15,5	13,2	10,1	6,5	5,2	2,2	2,1	3,13
svoboda jednotlivce	27,0	13,7	10,2	11,3	7,6	10,7	9,3	7,7	2,5	3,68
humanita (lidskost)	11,5	15,1	14,2	12,0	12,3	14,1	10,9	7,2	2,7	4,24
vzájemná odpovědnost	9,5	13,8	14,5	12,9	14,7	9,7	11,1	10,8	3,0	4,41
rovnost mezi lidmi	7,2	16,1	11,4	12,0	10,6	10,6	11,2	17,0	3,9	4,71
spravedlnost soc. rozdílů	9,6	8,0	11,0	11,6	15,2	11,2	15,5	14,2	3,7	4,89
solidarita s potřebnými	4,4	7,4	12,8	14,0	13,7	16,9	16,2	11,0	3,6	5,03
vlastenectví	3,3	5,9	8,2	10,0	12,2	16,2	15,7	24,6	3,9	5,66

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost, šetření 04-10.

Jak ukazují data z výzkumu zaznamenaná v tabulce 2, rozdíly mezi celkovým postavením jednotlivých, víceméně abstraktních hodnot jsou podstatně menší, než tomu bylo v případě konkrétních oblastí života, kterým z pohledu subjektivní důležitosti jasně dominovala rodina a kde dvěma posledním oblastem byl v průměru připisován výrazně menší význam. V podstatě to znamená, že na rozdíl od jednotlivých životních sfér, které z hlediska významu většina lidí vnímá podobným způsobem, jsou uvedené hodnoty v rámci populace řazeny poněkud rozmanitěji. Jejich hierarchická struktura ve vědomí lidí přitom často nemusí být příliš výrazná nebo pevně zakotvená.

Z hlediska celkového průměru jednotlivých hodnot se na prvním místě objevila pravda, za níž následovala svoboda jednotlivce. Obě tyto hodnoty prakticky shodně zařadila více než čtvrtina dotázaných na nejvyšší příčku, ovšem v případě svobody jednotlivce opět více než čtvrtina respondentů (27,7 %) tuto hodnotu naopak zařadila na jedno ze tří posledních míst, zatímco u pravdy to bylo jen 13,9 %. Analýza ukázala, že svobodu jednotlivce silněji akcentují lidé, kteří sami sebe řadí do pravé části politického spektra, respondenti s dobrou životní úrovní, mladí ve věku 15 až 19 let a v menší míře i 20 až 29 let, studenti a muži.

³ Otázka: „Jakou důležitost přikládáte následujícím hodnotám? Seřadte je prosím od 1 do 8, kdy 1 znamená nejdůležitější. a) Solidarita s potřebnými, b) vlastenectví, c) humanita (lidskost), d) pravda, e) spravedlnost sociálních rozdílů, f) svoboda jednotlivce, g) rovnost mezi lidmi, h) vzájemná odpovědnost.“

Na třetím a čtvrtém místě s nevelkým odstupem mezi sebou skončila humanita a vzájemná odpovědnost. Vzájemnou odpovědnost přitom řadili výše lidé, kteří životní úroveň své domácnosti hodnotí jako „dobrou“ (průměr 4,07) nebo „ani dobrou, ani špatnou“ (4,39), než ti se špatnou životní úrovní (4,94). Poněkud silněji vzájemnou odpovědnost zdůrazňovali i absolventi vysokých škol (4,05) nebo středních škol s maturitou (4,12). Jiné statisticky významné sociodemografické diference analýza u těchto dvou položek neodhalila.

Na pátém až sedmém místě se opět s poměrně nevýraznými rozdíly umístily rovnost mezi lidmi, spravedlnost sociálních rozdílů a solidarita s potřebnými. Všechny uvedené hodnoty měly relativně vyšší prioritu mezi respondenty, kteří se hlásí k levici. Spravedlnost sociálních rozdílů a rovnost mezi lidmi pak relativně výše kladli lidé se špatnou životní úrovní.

Na posledním, osmém místě skončilo s trochu výraznějším odstupem vlastenectví. Zde se žádné významné sociodemografické diference neobjevily.

K hodnotovým orientacím se vztahovala i další otázka, která prostřednictvím baterie vybraných vlastností zjišťovala, které z nich by si měly podle respondentů osvojit současné děti, aby se uplatnily v životě a byly přínosem pro společnost.⁴

Tabulka 3: Měly by si současné děti osvojit...? (%)

	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne	neví	+/-
pracovitost	80	19	1	0	0	99/1
pocit odpovědnosti	80	18	1	0	1	98/1
tolerance a respekt k odlišnostem	43	47	6	1	3	90/7
šetrnost, skromnost	45	42	10	2	1	87/12
nesobeckost	51	41	6	1	1	92/7
soutěživost	32	51	13	1	3	83/14
schopnost vyznat se	50	41	6	1	2	91/7
ohleduplnost	58	34	6	1	1	92/7
otevřený vztah k lidem	41	41	13	2	3	82/15
schopnost navazovat kontakty a přátelství	46	49	3	0	2	95/3
snaha uplatnit své schopnosti	69	28	2	0	1	97/2
snaha vyniknout	36	50	10	1	3	86/11
zásadovost	50	39	8	1	2	89/9
prosazování vlastních názorů	31	51	14	1	3	82/15

Zdroj: CVVM, výzkum Naše společnost, šetření 04-10.

Z údajů v tabulce 3 vyplývá, že všechny uvedené vlastnosti za přínosné považuje naprostá většina lidí. Šetření sice zaznamenalo rozdíly z hlediska výše celkového podílu souhlasících, ale jen malé. V rámci použité škály se ovšem vedle toho objevovaly i rozdíly v intenzitě souhlasu.

Téměř jednomyslnost veřejného mínění šetření zaznamenalo u postoje k pracovitosti (souhlas 99 %) a k pocitu odpovědnosti (98 %), přičemž čtyři pětiny respondentů u obou vlastností volily variantu odpovědi „rozhodně ano“. Prakticky všeobecný souhlas se objevil i u snahy uplatnit své schopnosti (97 %) nebo u schopnosti navazovat kontakty a přátelství (95 %), i když intenzita souhlasu byla slabší než v případě prve jmenovaných vlastností.

Relativně nejméně jednoznačnou podporu naopak měly vlastnosti jako prosazování vlastních názorů, soutěživost či snaha vyniknout, u nichž se

⁴ Otázka: „Které vlastnosti by si podle Vás měly osvojit současné děti proto, aby se v životě uplatnily a současně prospívaly i celé společnosti?“ (Dále viz tabulku 3)

objevovalo vždy více než 10 % nesouhlasících a kde mezi souhlasícími výrazně převažovala odpověď „spíše ano“ nad „rozhodně ano“.

Pro zpřehlednění a utřídění celkových výsledků týkajících se řady zcela odlišných vlastností jsme použili faktorovou analýzu. Ta z dat extrahovala tři významné faktory⁵, které vlastnosti, jež se na jejich tvorbě nejvíce podílely, rozdělily do tří skupin podle jejich věcné povahy. V každé skupině se přitom ocitly vlastnosti, které jsou si podobné, blízké či spolu přímo souvisejí.

Do prvního faktoru se výrazně promítaly postoje k položkám souvisejícími se vztahy mezi lidmi a s lidskou pospolitostí a vzájemností. Ty v šetření zastupovaly vlastnosti jako nesobeckost, ohleduplnost, tolerance, otevřenost k jiným lidem, skromnost a šetrnost, zásadovost a v menší míře i schopnost navazovat kontakty a přátelství či pocit odpovědnosti.

Ve druhém faktoru se uplatnily silně individualisticky orientované vlastnosti, jako třeba snaha vyniknout, prosazování vlastních názorů, soutěživost, snaha uplatnit své schopnosti, schopnost „vznat se“ a také schopnost vytvářet si kontakty.

Třetí faktor spojil tradiční, víceméně konzervativní hodnoty jako pracovitost, pocit odpovědnosti a v menší míře i šetrnost a skromnost, zásadovost, ohleduplnost nebo snahu uplatnit své schopnosti.

Analýza dále ukázala, že všechny uvedené faktory významně korelují s věkem dotázaného. První a třetí faktor přitom sdružují vlastnosti, které silněji zdůrazňují starší lidé, zatímco u druhého faktoru je to naopak nejmladší generace. Žádný z těchto faktorů naproti tomu nevykazoval statisticky významnou korelaci s politickým sebezaražením na pravolevé škále a pouze první faktor jen velmi slabě koreloval se subjektivním hodnocením životní úrovně domácnosti, přičemž některé vlastnosti, které se na tomto faktoru podílely rozhodující měrou, poněkud silněji akcentovali lidé se špatnou životní úrovní.

Celkové výsledky šetření, které ovšem představovalo pouze stručnou a velmi neúplnou sondu do celé oblasti hodnot a životních priorit, naznačily, že hodnotové orientace v české společnosti nejsou v celkovém pohledu příliš výrazně diferencovány a ostře vymezeny. Z hlediska životních priorit zde jednoznačně převládá orientace na osobní rovinu života a především na rodinu, přičemž postavení rodiny mimo čelo žebříčku životních priorit je často spojeno s určitou fází života jedince, a to zejména s obdobím jeho vlastního dospívání a osamostatňování se, nebo se specifickou životní situací, která znamená faktickou absenci vlastní rodiny. Věk je také hlavní sociodemografickou charakteristikou, v jejímž rámci se nejčastěji a nejzřetelněji projevují statisticky významné rozdíly, pokud jde o hierarchii hodnot a životních priorit. Lze přitom předpokládat, že individuální žebříček jednotlivce se v průběhu jeho života může výrazně měnit. Individuální orientace na veřejnou a politickou sféru je v české populaci věcí spíše výjimečnou. Bezprostřední souvislost mezi vlastní hodnotovou orientací a mezi politickými preferencemi či sebezaražením na pravolevé politické škále je celkově slabá a projevuje se pouze u některých dílčích otázek. To je zřejmý důsledek i doklad celkové apolitičnosti a ideologické nezakotvenosti naprosté většiny české veřejnosti, kterou dokládají nejen výsledky řady jiných výzkumů veřejného mínění, ale i mimořádně nízká míra stranické organizovanosti v České republice či rapidně klesající volební účast.

⁵ Celková míra vyčerpané variance v příslušném řešení činila 56,1 %. Míra vyčerpané variance po rotaci byla u prvního faktoru 23,6 %, u druhého 19,7 % a u třetího 12,8 %. Pro rotaci byla použita metoda varimax.